

УДК 101: 130.2

К. С. Дмитренко

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

КОМУНІКАТИВНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ І КОНТЕКСТУАЛЬНІСТЬ АРГУМЕНТАЦІЇ

Ідея комунікативної раціональності, на якій Юрген Габермас засновує свою теорію комунікативної дії, викликала довготривалі дискусії у філософії мови і соціальних науках. Хоча ця концепція була критикована за непослідовність, вона, втім, спричинила прогресивні зсуви у сучасній теорії мовленнєвих актів. Проте один із найсуттєвіших опонентів Габермаса належить до сучасної теорії аргументації, – йдеться про Стівена Тулміна та його працю «Використання аргументації». Компоненти аргументації поділяються на залежні і незалежні від контексту застосування. Тулмін доводить, що критерій доведення того чи іншого твердження варіюються від випадку до випадку відповідно до соціальних практик або інституцій, в яких має місце дискусія. На противагу цьому, Габермас висуває поняття комунікативної раціональності, заснованої на чотирьох універсальних вимогах валідності, які не залежать від контексту. Цю тезу критично проаналізовано у цій статті, як з теоретичного погляду, так і з погляду її наслідків для соціальної теорії. Насамперед, комунікативна раціональність включає чотири відмінні концепції валідності без встановлення їхнього підпорядкування, і в цьому полягає її епістемологічна суперечність. По-друге, демонструється, що одночасне застосування універсальних вимог валідності у повсякденному житті призводить до нерозв'язних суперечностей, які не дозволяють ухвалити правильне рішення в тій чи іншій проблематичній ситуації. Нарешті, теза про життєсвіт як доповнювальне поняття до трьох формальних світів є сумнівною, враховуючи проблему «зіткнення культур» у пізньому капіталістичному суспільстві. Як наслідок, універсальні вимоги валідності Габермаса слід розглядати як концептуальні узагальнення, розроблені у відповідності до певних типів мовленнєвих актів і дискурсів. Ці принципи зберігають свою валідність лише окремо в обмежених сферах свого застосування і мають дуже обережно застосовуватись у повсякденній практиці як контрфактичні пресупозиції суб'єктів аргументації один щодо одного.

Ключові слова: комунікативна раціональність, критерії аргументації, Стівен Тулмін, універсальні вимоги валідності, Юрген Габермас, життєсвіт, формальні світи валідності

Вступ. Свою теорію комунікативної раціональності Габермас розробляє як «засновок теорії суспільства, в якому обґрунтовуються власні нормативні критерії цієї теорії» [5, с. 7]. Підкреслюючи нормативно-емпіричний характер свого проекту, філософ стверджує, що його складна багаторівнева побудова має поєднати нормативні засновки самої теорії, а також дворівневу концепцію суспільства і навіть теорію модерну.

Не дивно, що нова претензійна версія критичної соціальної теорії одразу викликала гостру критику, націлену безпосередньо на епістемологічний фундамент Габермасової теоретичної конструкції. Так, Герберт Шнедельбах критикує поняття комунікативної раціональності, ставлячи запитання про те, чи є достатньо обґрунтованим «пов'язувати недиспозитивне значення «раціональності» [...] із диспозитивним» [12, с. 11]. Система диспозитивної форми раціональності є засадничою для функціональних теорій суспільства, таких як системна теорія Нікласа Лумана. Тоді як Габермас наполягає на пріоритеті над «функціоналістським розумом» комунікативної раціональності, яка відсилає до нормативних зразків поведінки людей у конкретних ситуаціях. Викликає сумнів те, чи це твердження є дійсно достатньо обґрунтованим у теорії комунікативної дії.

Ганс Петер Крюгер наполягає на недоліках міждисциплінарного дослідницького підходу Габермаса, в якому «висуваються домагання парадигматичної валідності, враховуючи відповідь, яка дається на запитання, що з'являється в процесі цієї [теоретичної] реконструкції як специфічної соціокультурної еволюції» [10, с. 140].

Нарешті, Мартин Зеєль вказує на буквально і метафоричне значення комунікативної раціональності, яка, з одного боку, включає внутрішні аспекти розуміння різних сфер суспільної діяльності, таких як наука, мораль і мистецтво, а з іншого, – функціонує як взаємозв'язок між ними [13, с.36 і далі].

Якою б обґрунтованою не виглядала би критика концепції комунікативної раціональності, тенденції останніх досліджень свідчать про те, що попри свою

неоднозначність і суперечливість ключові поняття теорії комунікативної дії зберігають свій евристичний потенціал у низці наукових дисциплін. Можна говорити про практичну продуктивність «комунікативної раціональності» та «ідеальної ситуації мовлення» в таких сферах як політична психологія [11] і філософія для дітей [15].

На сьогодні ідея універсальних домагань значущості мала найбільший вплив на сучасну теорію мовленнєвих актів. Так, порівнюючи версії теорії мовленнєвих актів Сьорля і Габермаса, Овен Еріксон [3] підкреслює, що найбільш значущою інновацією Габермаса було пропонування універсальних передумов успішної комунікації. Втім, чотири універсальні вимоги валідності, розроблені у формальній прагматиці, залишають поза увагою такі типи мовленнєвих актів як імперативи. В своїй праці щодо комунікативної раціональності Їоран Голдкул [4] продовжує критично розглядати концепцію універсальних вимог валідності. Аналізуючи різні типи критеріїв валідності в теорії комунікативної дії, дослідник демонструє, що в дійсності спостерігається набагато більше розмаїття мовленнєвих актів. Таким чином, схему Габермаса слід доповнити новими типами нормативних вимог комунікації.

В цій статті я звертаюся до суперечки, яка виникла між формальною прагматикою з її домаганням універсальної валідності і сучасною теорією аргументації. Фактично, в «Теорії комунікативної дії» Габермас уводить ідею універсальних вимог валідності в контексті дискусії зі Стівеном Тулміном. На противагу до тези Тулміна про контекстуальну залежність критеріїв доведення аргументів, ідея комунікативної раціональності заснована на стандартах, незалежних від контексту. Тезу про чотири універсальні вимоги валідності слід критично розглядати шляхом перевірки теоретичної правильності поняття комунікативного розуму і, як наслідок, виявлення суперечностей при його застосуванні. Окрім того, викликає сумнів застосування формального поняття комунікативної раціональності до теорії суспільства – слід перевірити, наскільки враховується при цьому процес культурної диференціації, що відбувається в сучасно-

му глобалізованому суспільстві.

1. Модель аргументації С. Тулміна та її критика Ю. Габермасом

Для Тулміна процес аргументації має місце тоді, коли ми, окрім тверджень, також враховуємо аргументи, якими вони доводяться. Однак аргументи не є безсумнівними і самі потребують обґрунтування: «Ми можемо вимагати аргументів; а твердження слід визнавати лише тоді, коли аргумент, який висувається на його користь, відповідає певним критеріям» [14, с. 12]. Тож вирішальним запитанням є те, як можна оцінити силу наших аргументів, тобто завдяки яким процедурам і стандартам можна довести, що наведені аргументи зберігають свою валідність у тому чи іншому випадку.

На практиці аргументація відбувається у певних ситуаціях та інституціях. Можна дискутувати про наступну дату місячного затемнення, про перевагу одного художника над іншим, нарешті, – про справедливість того чи іншого судового вироку. Іншими словами, існують різні сфери знання і різні соціальні практики, в яких проходить аргументація, такі як математика, лінгвістика, мораль і законодавство. Попри це, якщо взяти до уваги юриспруденцію, то можна помітити, що існують певні загальні етапи обґрунтування висунутих тез.

З цього можна зробити висновок, що «Аргументи, спрямовані на обґрунтування, можуть бути різних типів, тож виникає запитання, наскільки їх можна оцінювати за однією й тією ж самою процедурою, в тих самих термінах і звертаючись до тих самих стандартів...» [14, с. 14].

У подальшому Тулмін пропонує концепцію царини аргументів. Аргументи належать до однієї царини, якщо їхні дані та висновки є одного логічного типу; якщо вони різні, то аргументи належать до різних царин. Наприклад, якщо проаналізувати вживання слова «не могли» у висловлюваннях з різних контекстів, таких як речення про фізичну неможливість, термінологічну неправильність або наявні норми, то можна побачити, що кожного разу його вживання передбачає не лише різні, але й однакові аспекти.

Можна говорити про загальну, інваріантну схему аргументації, яку можна виявити в кожному з випадків. Зазвичай, коли ми щось стверджуємо, то з метою доведення тези ми звертаємося до фактів, які в загальній схемі аргументації позначаються як дані. Потім, для того, щоб зробити висновок, нам потрібні певні правила або принципи виведення. Цей компонент аргументації називається засновком, і він відповідає стандартам або критеріям обґрунтування. Нарешті, засновок також має бути чинним, тому слід знайти підґрунтя на якому він засновується в тій чи іншій царині аргументації.

Тулмін стверджує, що сила або практичні імплікації використання модального дієслова не змінюються від однієї царини до іншої. На протипагу цьому, критерії обґрунтування варіюються в залежності від контексту, в якому має місце аргументація [14, с. 33].

У попередньому визначенні комунікативної раціональності Габермас пов'язує її з ідеєю знання. Раціональність властива дієвцям, які здобувають і використовують знання у повсякденному житті. Таким чином, ідеться про процес мислення і подальшого висловлення думок, у якому раціональність як правило знаходить свій прояв у світі.

Однак висловлювання, які використовують суб'єкти, завжди підпадають під критику. Знання, на яке вони при цьому спираються, може бути необґрунтованим. Якщо хтось висловлює думку, вона може бути хибною; якщо

хтось діє, для того, щоб досягти мети, ця дія може бути неуспішною.

Тож питання полягає в тому, яким чином можна обґрунтувати висловлювання у відповідності до вимог істинності, якими керується суб'єкт. Зрештою, раціональність означає можливість критикувати і доводити. Завжди існують певні вимоги валідності, які приймаються суб'єктом комунікації та його партнером, або спостерігачем цього процесу, і саме це гарантує об'єктивність тих чи інших висловлювань.

Процес раціональної комунікації характеризується певною типовою структурою і одночасно він є диверсифікованим. «Підсумовуючи, можна сказати, що дії, що регулюються нормами, експресивні саморепрезентації та оціночні висловлювання доповнюють фактичні мовленнєві акти до комунікативної практики» [5, с. 37]. Це означає, що концепція комунікативної раціональності має бути пояснена більш детально в рамках теорії аргументації.

Спочатку Габермас подає таке саме визначення аргументації, що й Тулмін. Він стверджує, що аргумент містить засновок, який систематично пов'язаний з вимогами валідності. Сила аргументу залежить від валідності засновків. Отже, можна говорити про відповідність між формами аргументації, типами висловлювань і вимогами валідності.

Таблиця 1. Типи аргументації за Ю. Габермасом

Форми аргументації	Проблематичні висловлювання	Вимоги валідності
Теоретичний дискурс	Когнітивно-інструментальні	Істинність тверджень; ефективність телеологічних дій
Практичний дискурс	Морально-практичні	Правильність норм, якими регулюється дія
Естетична критика	Оціночні	Відповідність ціннісних стандартів
Терапевтична критика	Експресивні	Правдивість виражень
Прояснювальний дискурс	-----	Зрозумілість або правильність формулювання символічних конструкцій

Головна проблема сучасної теорії аргументації полягає в тому, що вона має тенденцію перевершити дедуктивну логіку і знайти основи аргументації в царині недедуктивних співвідношень між прагматичними мовленнєвими актами. До цього дотична критика Тулміним абсолютистської та релятивістської позицій. Якщо абсолютист намагається приписати значущість аргументу дедукції або емпіричному доказу, то релятивіст не пояснює остаточну силу кращого аргументу і не бере до уваги універсальні конотації вимог валідності. Обидві ці позиції є помилковими в тому, що вони не вхоплюють рафіновану логіку аргументації.

У своєму аналізі засновків аргументації Тулмін приділяє увагу, насамперед, контекстам дії, в яких має місце суперечка. Це може бути суд, лікарська консультація, семінар в університеті, дискусія інженерів

тощо. Множинність інституцій може бути редукована до кількох відповідних типів вимог і аргументації. Зрештою, Габермас ставить під сумнів тезу Тулміна про контекстуальну залежність вимог валідності. «Звичайно, цій спробі редукувати різноманіття типів аргументації та вимог валідності до різних «сфер раціональності» і, відповідно, до інституціалізованих «царин аргументації» властива певна неоднозначність. Залишається незрозумілим, чи ці цілісні сфери законодавства, медицини, науки і менеджменту, мистецтва та інженерії можуть бути розрізнені одна від одної лише функціонально, наприклад, з погляду соціології, або також і за логікою аргументації» [5, с. 58].

Відкидаючи апріорну концепцію раціональності, Тулмін запроваджує її історичне поняття, яке продовжує розвиватися лише через емпіричний аналіз зміни раціональних інституцій. Водночас він заперечує релятивізм і обстоює неупередженість позиції раціонального судження. Проте, його аргументація так і залишається непроясненою. Згідно з Габермасом, Тулмін помиляється в тому, що не проводить розрізнення між, з одного боку, випадковими інституційними характеристиками аргументації і, з іншого, – внутрішньою структурою окремих форм аргументації. Як наслідок, в його теорії аргументації відсутнє розрізнення між конвенційними вимогами, залежними від контексту, та універсальними вимогами валідності.

На протипагу цьому, Габермас стверджує, що «форми аргументації відрізняються у відповідності до універсальних вимог валідності, які часто розпізнаються спочатку у взаємозв'язку із контекстом висловлювання, і які, втім, конститууються не лише через контексти і царини діяльності» [5, с. 64].

У відповідності до типів висловлювання або форм тверджень, Габермас виокремлює чотири універсальні вимоги валідності:

- a) розуміння як правильне формулювання речень;
- b) істина як відповідність твердження наявному стану речей;
- c) правильність як дотримання норм;
- d) правдивість як щире вираження суб'єктивних почуттів (інтенцій).

2. Універсальні вимоги валідності: поняття і його застосування

У своїх працях Габермас висуває кулька визначень універсальних вимог валідності у різних теоретичних контекстах. В подальшому я спробую перевірити теоретичну правильність цього поняття, яке складає сутність комунікативної раціональності.

Спочатку в «Теорії комунікативної дії» подається визначення універсальних вимог валідності в контексті теорії мовленнєвих актів, тобто як імпліцитних засновків домагань, які висувають суб'єкти в процесі аргументації. Як вже було сказано у попередньому розділі цієї статті, можна виокремити чотири універсальні вимоги валідності відповідно до типів мовленнєвих актів: розуміння, істинність, правильність і правдивість.

В подальшому Габермас оновлює цю класифікацію в контексті попереднього визначення концепції комунікативної дії. В зв'язку з цим важливо мати на увазі онтологічну пресупозицію зв'язку дієвця і світу. Звертаючись до теорії трьох формальних світів К. Попера, можна виокремити три типи дії: телеологічну, регульовану нормами і драматургічну. Тоді в своєму відношенні до об'єктивного, соціального і суб'єктивного світу дієвці оцінюються за такими універсальними вимогами валідності як істинність, правильність і правдивість. Як

наслідок, комунікативна дія з її універсальною вимогою розуміння відсилає до здатності суб'єктів рефлексійно координувати свою діяльність між трьома іншими вимогами валідності.

З погляду теорії, для того, щоб бути універсальною, ідея комунікативної раціональності не має містити суперечностей і бути застосовуваною в кожному випадку незалежно від контексту аргументації. Втім, можна легко помітити неунікненні суперечності вже у визначенні цього поняття.

По-перше, ідея комунікативною раціональності включає чотири відмінні концепції валідності, які неможливо редукувати до лише однієї. З одного боку, Габермас говорить про комунікативну раціональність, в якій чотири вимоги валідності зводяться до однієї: «Ці вимоги конвертують в одну єдину вимогу, – вимогу розуму» [7, с. 104 і далі]. З іншого боку, він недвозначно заявляє, що «чотири вимоги валідності є фундаментальними в тому розумінні, що вони не можуть бути зведені до спільного знаменника» [5, с. 111].

Враховуючи це, яким чином можна дати визначення ідеї комунікативної раціональності, так, щоб уникнути суперечності між її єдністю і множинністю? В теорії комунікативної дії Габермас наполягає на її розумінні як рефлексійного механізму координації дій. Однак комунікативна раціональність охоплює три фундаментально відмінні вимоги валідності, засновані на різних типах світів і дії, або, з погляду теорії аргументації, – на різних типах тверджень і форм аргументації. Як наслідок, комунікативна раціональність не може бути редукована до однієї-єдиної універсальної вимоги валідності, так само як неможливо вибудувати ієрархію універсальних норм комунікації.

Тепер я хочу перейти до труднощів, пов'язаних із практичним застосуванням універсальних вимог валідності.

У своїх теоретичних побудовах Габермас явно намагається пов'язати теорію з практикою. В контексті комунікативної раціональності це означає, що універсальні вимоги валідності отримують своє втілення як імпліцитне знання у фактичних процесах комунікації між людьми: здійснюючи висловлювання, дієвець, спрямований на розуміння, висуває три домагання валідності – істинності, правильності і правдивості. Слід розглянути, які наслідки ця стратегія може мати в конкретному випадку.

Уявімо ситуацію, в якій було розбите чиєсь вікно. Тоді ця дія може бути висловлена у вигляді речення «Чоловік розбив вікно». Відповідно до вимоги валідності істинності, це твердження може бути доведене, якщо був виявлений відповідний факт. Тож, припустимо, що це висловлювання таки відповідає тому, що насправді сталося в об'єктивному світі, і, отже, воно є істинним.

Водночас ідея комунікативної раціональності імплікує необхідність застосування в одній ситуації двох інших універсальних вимог валідності.

Для того, щоб застосувати критерій правильності, ми спочатку маємо переформулювати дану ситуацію в термінах нормативної дії. «Чоловік, який розбив вікно відповідає або не відповідає нормі, чинній в даному випадку». Можна легко побачити, що застосування критерію правильності в реальних ситуаціях неодмінно приводить до змістовного визначення норми. Втім, норми можуть відрізнятися, в залежності від соціальних контекстів, у яких вони діють. Наприклад, можна уявити суспільство, в якому розбивати вікна вважається чимось нормальним. У своїх працях Габермас ніколи не вказує на

цю проблему: він не говорить про необхідність уточнення норми, так само, як не пропонує деяку універсальну ідею цієї норми. Тож, існує два можливі висновки в цьому випадку: якщо розбивати вікна вважається нормальним, то дія є правильною; якщо це вважається ненормальним, тоді дія не є правильною.

Подальше застосування критерію правдивості так само викликає труднощі. Речення «Чоловік розбив вікно» є «правдивим», якщо воно відповідає чийсь суб'єктивним інтенціям. Знову ж таки, внутрішньо можна як погоджуватися, так і не погоджуватися з цією дією. Тобто, як і в попередньому розгляді, маємо два варіанти відповіді щодо валідності цього випадку. Так само проблематичною є ситуація, коли «правдивість» суперечить «правильності»: що, якщо хтось погоджується з цією дією, але його / її суб'єктивні почуття не відповідають нормам, чинним у даному суспільстві?

Це дозволяє зробити висновок, що одночасне застосування критеріїв правдивості і правильності призводить до проблеми неузгодженості цих двох типів універсальних вимог валідності.

Виявлені суперечності можуть бути зведені разом у таблицю:

Таблиця 2. Застосування універсальних вимог валідності до конкретної ситуації «Чоловік розбив вікно».

Істинність	Правильність	Правдивість	Результуюче розуміння дії
+	+	+	+
+	–	–	?
+	–	+	?
+	+	–	?

З таблиці видно, що буквально виконання вимоги одночасного застосування універсальних вимог валідності неодмінно призводить до суперечностей, які неможливо розв'язати. Якщо дія «Чоловік розбив вікно» є істинною, тоді її результуюче розуміння як комунікативно валідної можливо лише у випадку, що вона також відповідає критеріям правильності і правдивості. В інших випадках дійти до несуперечливого висновку неможливо.

3. Життєсвіт як доповнювальне поняття до трьох формальних світів

В теорії комунікативної дії Габермас робить спробу синтезувати концепції життєсвіту і системи, розроблені відповідно у феноменології і теорії соціальних систем. Для того, щоб це здійснити, він спочатку розвиває засноване на комунікації поняття життєсвіту, таким чином застосовуючи інструменти своєї універсальної прагматики, тобто універсальні вимоги валідності до теорії суспільства. Я намагатимусь проаналізувати, чи можна обґрунтувати це рішення, враховуючи тенденцію культурної диференціації у пізньому капіталістичному суспільстві.

Базовим компонентом життєсвіту є ситуація, в якій дієвці зазвичай взаємодіють один із одним, своїм докільми і предметом праці. «Ситуація проявляється через теми, виражені у цілях дій і планах взаємореферентних зв'язків у життєсвіті» [6, с. 187]. Якщо ситуація стає проблематичною, тоді дієвці потребують строгих критеріїв судження, критичного аналізу задля подальшого ухвалення рішень.

В таких випадках вони звертаються до універсальних умов валідності, які разом із трьома формальними

світами утворюють категорійний каркас для розв'язання проблематичних ситуацій у життєсвіті.

Отже, головна теза Габермаса полягає в концептуалізації життєсвіту як ідеї, доповнювальної до комунікативної дії. Життєсвіт і три формальні світи співвідносяться один із одним як зміст і форма. «Цей неперервний процес визначення і перевизначення означає локалізацію змістів у відповідності до світів – в залежності від того, що є валідним в тому чи іншому випадку як відповідно інтерпретований компонент об'єктивного, інтерсуб'єктивно визнаний компонент соціального, або що є привілейовано досяжним особистим компонентом суб'єктивного світу» [6, с. 186].

Що саме конститує зміст або сутність життєсвіту? Це природна мова й культура. Згідно з Габермасом, вони не утворюють окремих формальних світів, але залишаються на тлі діяльності суб'єктів життєсвіту. В подальшому Габермас пропонує переформулювати культуралістичну редуковану феноменологічну концепцію життєсвіту шляхом її обґрунтування через комунікативну дію.

Теза про доповнюваність життєсвіту в стосунку до комунікативної дії є сумнівною з огляду на емпіричні тенденції у пізньому капіталістичному суспільстві, пов'язані з культурною диференціацією, що з необхідністю впливає на процеси соціалізації, соціальні конфлікти і нові горизонти політичних конфронтацій. Тут пригадується, насамперед, нова цивілізаційна парадигма сучасного світопорядку, уведена й розроблена Семюелом Гантингтоном [8] у 1990-ті роки. В своїй праці дослідник стверджує, що саме світогляд і культурна ідентичність визначає нову політичну мапу світу після завершення епохи Холодної війни.

Знаменитий діагноз зіткнення цивілізацій зберігає свою чинність і до сьогодні, у дедалі складнішому глобалізованому світі, в якому національні кордони більше не функціонують як нормативні зразки для життя, кар'єри, соціальної та політичної діяльності суб'єктів. Зокрема, Ульрих Бек [1] пропонує розуміти ці процеси за допомогою концепції космополітизму.

Це доводить, що фактор природної мови і культури в жодному разі не слід виключати з аналізу процесів у сучасному глобальному суспільстві. На протигагу цьому, стратегія Габермаса, спрямована на перевизначення життєсвіту на ґрунті комунікативної дії, призводить до редукації культурної царини. Як вже говорилося вище, культура не конститує окремих світів у критичному категоріальному каркасі. Більш того, класифікація дій відповідно до трьох формальних світів виключає ціннісну складову, що була представлена у попередніх типах аргументації (див. Табл. 1): серед універсальних вимог валідності відсутня відповідність ціннісним зразкам. Отже, культура просто виключається з формальної схеми комунікативної дії.

Висновок. Критичний аналіз ідеї комунікативної раціональності демонструє, що валідність критеріїв аргументації, розроблених Габермасом у його формальній прагматиці, обмежується певними типами мовленнєвих актів і дискурсів аргументації, і таким чином є не більш «універсальною», ніж стандарти доведення, запропоновані Тулміним, які так само варіюються від одного контексту до іншого.

Як наслідок, концепція розуміння, заснована на можливості рефлексійного зміщення між модусами комунікації імплікує теоретичні суперечності. Її буквально застосування до реальних проблематичних випадків потверджує, що при оцінці однієї ситуації за допомогою

трьох універсальних вимог валідності неможливо прийняти до несуперечливого рішення.

Окрім того, застосування комунікативної раціональності до теорії суспільства не дозволяє охопити складні і багатоманітні імплікації «культурної логіки пізнього капіталізму». Фактор культури і природної мови просто виключається з формальної схеми комунікації.

Утім, до «універсальних вимог валідності» можна звертатися у їхньому статусі можливих генералізованих критеріїв для певних типів дискурсів і як контрфактичних припущень суб'єктів аргументації один щодо одного, таким чином зберігаючи евристичний потенціал цієї концепції.

Бібліографічні посилання

1. Beck U. *The Cosmopolitan Vision* / U. Beck ; [transl. by Ciaran Cronin] – Cambridge : Polity Press, 2006. – 201 p.
2. Edgar A. *Habermas: The Key Concepts* / A. Edgar. – London, NY : Routledge, 2006.
3. Eriksson O. *A Generic Communication Model Based on Habermas and Searle's Versions of Speech Act Theory* / O. Eriksson. // *Proceedings of the fourth International Workshop on the Language Action Perspective on Communication Modelling* / edited by G. Goldkuhl, G. Lind, U. Seigerroth. – Copenhagen : 1999.
4. Goldkuhl G. *The validity of validity claims: An inquiry into communication rationality [Електронний ресурс]* / G. Goldkuhl. // Univ., Centrum för studier av människa, teknik och organisation, 2000. – Режим доступу : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.218.2076&rep=rep1&type=pdf>.
5. Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns* / Jürgen Habermas. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1981. – Bd. 1 : *Handlungsrationalitytät und gesellschaftliche Rationalisierung*. – 533 S. – (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft ; 1175).
6. Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns* / Jürgen Habermas. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1981. – Bd. 2 : *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. – 641 S. – (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft ; 1175).
7. Habermas J. *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns* / Jürgen Habermas. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1995. – 605 S. – (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft ; 1176).
8. Huntington S. *The clash of civilizations and the remaking of world order* / S. P. Huntington. – New York : Simon & Schuster, 1996. – 367 p.
9. Joas H. *The Unhappy Marriage of Hermeneutics and Functionalism* / H. Joas // *Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action*. / [ed. : Axel Honneth, Hans Joas]. – Cambridge : The MIT Press, 1991. – P. 97–118.
10. Krüger H.-P. *Communicative Action or the Mode of Communication for Society as a Whole* // *Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action*. / [ed. : Axel Honneth, Hans Joas]. – Cambridge : The MIT Press, 1991. – P. 141–164.
11. Rienstra B., Hook, D. *Weakening Habermas: The Undoing of Communicative Rationality* / B. Rienstra, H. Derek // *Politikon*. – no. 3 (2006). – P. 313–339.
12. Schnädelbach H. *The Transformation of Critical Theory* / H. Schnädelbach // *Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action* / [ed. : Axel Honneth, Hans Joas]. – Cambridge : The MIT Press, 1991. – P. 7–22.
13. Seel M. *The Two Meanings of «Communicative Rationality» : Remarks on Habermas's Critique of a Plural Concept of Reason* / M. Seel // *Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action* / [ed. : Axel Honneth, Hans Joas]. – Cambridge : The MIT Press, 1991. – P. 36–49.
14. Toulmin S. *The Uses of Argument* / S. Toulmin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1964. – 264 p.
15. Weber B. *The Practicability of the Ideal Speech Situation* / B. Weber // *Analytical Teaching*. – Vol. 28, no.1 (2008). – P. 2–10.

Дмитренко К. С. Коммуникативная рациональность и контекстуальность аргументации.

Идея коммуникативной рациональности, на которой Юрген Хабермас основывает свою теорию коммуникативного действия, вызвала долгоиграющие дискуссии в философии языка и социальных науках. Хотя эту концепцию критиковали за непоследовательность, она, тем не менее, стала причиной прогрессивного смещения в современной теории речевых актов. Однако один из наиболее серьезных оппонентов Хабермаса принадлежит к современной теории аргументации, – речь идет о Стивене Тулмине и его работе «Использование аргументации». Компоненты аргументации можно разделить на зависимые и независимые от контекста использования. Тулмин доказывает, что критерии доказательства того или иного утверждения варьируются от случая к случаю соответственно социальным практикам или институциям, в которых проходит дискуссия. Хабермас, наоборот, вводит понятие коммуникативной рациональности, которая основывается на четырех универсальных требованиях валидности, которые не зависят от контекста. Этот тезис критически проанализирован в данной статье, как с теоретической точки зрения, так и под углом его последствий для социальной теории. Прежде всего, коммуникативная рациональность включает четыре различные концепции валидности без установления их иерархии, и в этом заключается ее эпистемологические противоречия. Во-вторых, демонстрируется, что одновременное применение универсальных требований валидности в повседневной жизни приводит к неразрешимым противоречиям, которые не позволяют принять правильное решение в той или иной проблемной ситуации. Также вызывает сомнения тезис о жизненном мире как понятии, которое дополняет три формальных мира, тогда как в современном позднем капиталистическом обществе имеет место «столкновение цивилизаций». Вследствие этого, универсальные требования валидности Хабермаса следует рассматривать как понятийные генерализации, которые соответствуют определенным типам речевых актов и дискурсов. Эти принципы сохраняют свою валидность только по отдельности в ограниченных сферах своего применения и могут очень осмотрительно использоваться в повседневной практике как контрфактические пресуппозиции субъектов аргументации в отношении друг друга.

Ключевые слова: коммуникативная рациональность, критерии аргументации, Стивен Тулмин, универсальные требования валидности, Юрген Хабермас, жизненный мир, формальные миры валидности

Dmytrenko K. Communicative rationality and field-dependence of argumentation.

The idea of communicative rationality on which Juergen Habermas bases his theory of communicative action raised a long-term and fruitful debate in language philosophy and social sciences. Thoroughly criticized for its conceptual inconsistency, it nonetheless brought about progress, particularly in contemporary speech act theory. One of its main opponents, however, is to be found in contemporary argumentation theory, i.e. in Stephen Toulmin's «The Uses of Argument». The theoretician divides argumentation elements into the field-independent and field-dependent ones, suggesting that the justification criteria vary from case to case according to a social practice or an institution in which a discussion takes place. Contrary to this, Habermas puts forward the notion of communicative rationality encompassing four universal validity claims independent on context. The last thesis is examined in the article from a theoretical point of view as well as its consequences for the theory of society. First, the communicative rationality comprises four different concepts of validity and this discloses its controversial nature, unless a hierarchy of the «validities» is introduced. Second, it is demonstrated that the simultaneous application of the universal validity claims in everyday life leads to unavoidable contradictions which could prevent one from taking a proper decision. Third, the statement about the

life-world as a complementary concept to the three formal validity worlds, which is central to Habermas' theory of society and implicates a mere reduction of cultural values sphere, is doubtful regarding the «clash of cultures» in the late-capitalist society. Consequently, the universal validity claims suggested by Habermas should be considered as general concepts, worked out according to the certain types of speech acts and discourses. That is why these principles retain their validity only separately in the

limited areas and should be very cautiously used in everyday practice as counterfactual assumptions of the argumentation subjects toward each other.

Key words: communicative rationality, argumentation criteria, Stephen Toulmin, universal validity claims, Juergen Habermas, life-world, formal validity worlds.

Надійшла до редколегії: 18.04.14 р.

УДК 130.1+13

А. М. Дондюк

Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ)

**ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА РЕДУКЦІЯ – КОГНІТИВНА ПРОВОКАЦІЯ
ЧИ РУЙНАЦІЯ НОРМАТИВУ В ТВОРЧОСТІ ЖОРЖА ПЕРЕКА**

Аналізується теми редукції, редукційного, когнітивного досвіду, інтенціонального в контексті теперішності у межах сучасного філософсько-антропологічного знання, його трансцендентальні виміри. Розглянуто творчість письменника Жоржа Перека, зокрема його фіксації та описання речових предметів без пошуку при тому їх само-сислової наповненості. Досліджуються більш конкретні пізнавальні інтерпретації редукційного, а водночас звертається увага на тему редукції як антропологічної проблеми часу, її соціокультурну змінюваність, соціокультурну універсальну практику.

Ключові слова: представлення, предметність, об'єктивний смисл, редукція, редукційність, інтенційність, плінність, об'єкт досвіду.

Метою автора в рамках представленої до уваги читача статті є розгляд теми редукції, редукційного, когнітивного досвіду, інтенціонального в контексті теперішності у межах сучасного філософсько-антропологічного знання, його трансцендентальні виміри. Наразі важливо наголосити, що саме сьогодні увагу суспільства привертають більш конкретніші та багатомірніші питання історичного часу, тож звернення до означеної теми дає змогу розглянути визначені питання через концепти феноменологічного представлення. В контексті нашого аналізу, як на мою думку, зацікавлення викликає творчість відомого французького письменника Жоржа Перека.

В контексті сучасного антропологічного досвіду редукційне дозволятиме мені вказувати на певне домінування над виниклими смислами, а також на наявність примату сприйнятого щодо наявних смислів. Звертаючи увагу те, як репрезентують себе в межах пізнавального самі поняття феноменологічного досвіду конститууюча сила деструктивного. Навряд чи можна вести мову про якусь конструктивну безперечності будучого, і навряд чи зможе ця безперечність бути спрямована та почувати себе конструктивно поруч з якоюсь самоданістю. Виходячи з самого внутрішнього права на становлення в когнітивному знанні нової проблеми, це дозволяє щоразу запитуватись щодо свободи самого тиску, когнітивну неопідність деструктивного для досвіду, а потому і внутрішньої конструктивності та моральної доречності по відношенню до антропологічного знання. Не випадковим, до речі, є бажання «прочитати» структуру редукції, яка завжди вимагала «відчути» сам принцип редукції як цей тиск «вини».

Наразі важливо наголосити, що філософи, які працюють у межах філософської антропології та феноменологічної традиції ХХ – початку ХХІ століть, досліджують найбільш різноманітні питання, незмінно звертаючись до інших культур, дисциплін і наукових шкіл, тобто до всього спектра чинників, що можна в тому чи іншому вигляді та ступені прояву знайти у суспільстві, – культури, науки і, звісно, до самої людини. У даному разі аналіз творчості Жоржа Перека це скоріш, говорячи словами Зігмунда Баумана «Коли нам бракує методу в пізнанні, чи коли метод підводить нас,

ми звертаємося до оповіді – це суголосно з Умберто Еко. Коли наукова мова не спрацьовує, виходом зі скрутного становища стає вигадка, що витлумачує навколишній світ» [1, с. 163] Вітчизняні та зарубіжні науковці неодноразово звертались до тем редукції, редукційного, когнітивного досвіду, інтенціонального. Зокрема, Ж.Л. Маріон, у своїй праці «Редукція. Пошуки стосовно Гусерля, Гайдегера та феноменології» розглядає вказану тему редукційного, когнітивного досвіду, просторі певних смислів культури, щодо яких можливо порушити конкретні проблеми феномену редукційного, водночас як певного раціонального насильства, а інколи й стану одно-спрямованості чи одно-направленості дії у процесі цього редукційного [2]. Філософсько-антропологічні розмірковування, в контексті методологічного знання, фіксують нашу увагу на висвітленні сучасної ситуації міждисциплінарного аналізу теми на прикладі синтезу феноменології, антропології та когнітивних наук. Послідовне висвітлення сучасної ситуації теми ми зустрічаємо у дослідженнях таких науковців, які працювали на межі філософії й інших наук, як О. Власова, Ю. Цутт, А. Єй, А. Еснар, Ж. Лантері-Лора, Ж. Каруа, А. Мальдіне.

Мета й завдання дослідження спрямована на висвітлення низки питань, зокрема аналіз теми редукції, редукційного, когнітивного досвіду, в контексті теперішності у межах сучасного філософсько-антропологічного знання, його трансцендентальні виміри. Розглядаючи творчість письменника Жоржа Перека, зокрема його фіксації та описання речових предметів без пошуку при тому їх само-сислової наповненості, ми можемо дослідити більш конкретні пізнавальні інтерпретації поняття редукційного, водночас звертаючи увагу на тему редукції як антропологічної проблеми часу, її соціокультурну змінюваність, соціокультурну практику.

Важливість даної проблематики може бути розглянута сумірно до конструктивності у сучасному методологічному знанні, в межах філософської антропології та феноменологічної традиції кінця ХХ – початку ХХІ ст. Здавалося якою мірою гарантії володітиме предметність визначена Жілем Дельозом коли він бажатиме розпізнати насамперед суб'єктивність існуючу для світу: «Щоб суб'єкт існував для світу, необхідно вкласти